

Nagy múltú pásztorhangszerünk a bőrduda gyakran szerepel szólásokban, mondókákban, amelyek az elmúlt idők során mit sem vesztek értelmükből, mondanivalójukból.

A KECSKEDUDA

Úgy jóllaktam, mint a duda — tartja a szólás és a jóllakottság, a degeszre tömött bendő állapotát aligha tudnánk mással olyan képszerűen kifejezni, mint a levegővel dugig fújt dudatömlő látványának felidézésével.

Megtanítalak kesztyűbe dudálni — szokás mondani, ha valakit móresre akarunk tanítani, vagyis olyasmire, ami szinte lehetetlen. Itt valójában arról van szó, hogy kesztyűben (!) kell dudálni, ami gyakorlatilag lehetetlen. A duda sípszárán a hanglyukak nagyon közel vannak egymáshoz, így azon még a mai ötujjas kesztyűben is képtelenség játszani, nemhogy eleink bundás belsejű egyujjasában.

Nem fér meg két dudás egy csárdában szólásunk értelmét már sajnálatosan sokan félremagyarázzák, azt gondolván, hogy két dudát nem lehet összehangolni, pedig nagyon egyszerű a mondanivaló: két legény sem fér meg egy leány ablaka alatt, ahogy két kiskakas sem egy szemétdombon.

Minden egyéb magyarázat téves!

A régmúlt idők jó szándékú kutatói, a műkedvelő régiségbúvárok és a „magaskultúra” emlőin fölcseperedett hivatásos néprajz és népzene kutatók együttes ténykedése vezetett oda, hogy ezt a tiszta, logikus és egyszerű szólást feje tetejére állították és kiforgatták valóságos értelméből. Ez csakis azért történhetett, mert a régiségek búvárai egyáltalán nem értettek ahhoz, aminek kutatásához saját jó szántukból, vagy szakmai kötelességként hozzáláttak.

Bőrdudát a zeneakadémiát járt népzene gyűjtők még nemigen láttak azelőtt, és nem is igen hallottak. Ha találtak is valakit, aki még értett a kihalófélében lévő hangszer működtetéséhez, annak is többnyire elnyűtt, lyukas bőrű dudája volt évtizedek óta kiszáradt sípokkal, amit a kutató könyörgésére is csak nagy nehezen kotort elő a padlásról. Nem csoda, hogy előadása éppen nem vetekedett a fővárosi filharmonikusokéval.

Az is tény, hogy a duda olyan mértékben divatjamúlt volt a vidéki ember szemében a népzene gyűjtések megindulásakor, hogy a zenészek (főleg pásztorok) java vagy

fölhagyott a dudálással, vagy más hangszerre állt át. A klarinét és a tárogató vette át a duda szerepét nálunk, a déli szomszédoknál pedig a tangóharmonika.

A jó dudás, akinek igényesen hangolt dudája volt és jól is játszott rajta, a huszadik század elején már olyan ritka volt, mint a fehér holló. A gyöngyös-bokrétás mozgalom ugyan felszínre hozott még lappangó hagyományokat, így néhány dudás is előkerült, de az ekkor készített hangfelvételeken ritka kivételnek számít a pontosan hangolt dudán előadott muzsika.

A Pallas Lexikon a dudáról szóló leírását így fejezi be: „... *Rendesen kecskefej képezi külső diszét, mintegy jelezve ezzel a hegyi pásztori életet. Hangja kellemetlen és metsző. A szabadban és messziről még csak tűrhető, de közelről v. éppen zárt helyiségben majdnem kiállhatatlan.*”

A duda negatív megítélését tetézte még egy ősi hagyomány is, amit a dudások megőriztek az ókor óta: ez a *semleges hangok* alkalmazása. Az ún. „dunántúli terc” jelenségéről van itt szó, ami azt jelenti, hogy sem nem dúr, sem nem moll a hangsor (a nép nyelvén kemény illetve lágy hangsor), hanem egy köztes hangot használnak, amelyik mindkettőnek megfelel. Nem csak a terc, hanem a szext (szeptim) esetén is ilyen semleges hangot alkalmaztak a hagyományokat követve, és nemcsak a dudán, hanem a furulyákon is.

Természetesen ezek a hangszerek nem arra valók, hogy a zongorával játsszanak együtt. Ahhoz, és csakis ahhoz viszonyítva valóban hamisnak tűnik a duda hangsora.

Mindezek aztán elegendő bizonyossággal szolgáltak a városi műveltségű, zongorán és szolfézson nevelkedett kutatóknak, hogy kijelentsék: a duda nem hangolható!

Ehhez az okosabbak meg is találták a megfelelő szólást, és már hirdették is fűnek-fának, hogy két dudás nem játszhat egy csárdában, mert a dudákat nem lehet összehangolni.

Minden baj forrása, ha valaki anélkül mond ki valamit, hogy alaposan elgondolkodott volna rajta. Ebben az esetben elég lett volna arra fölfigyelni, hogy a magyar dudán három síp szól egyszerre (a világ legtöbb dudája két sípból áll!), amit mindenképpen össze kell hangolni. Ha a duda nem volna hangolható, akkor — logikusan — egy dudás sem férne meg egy csárdában.

Kétségtelen tény azonban, hogy a duda hangolása messze nehezebb feladat, mint bármelyik más hangszeré, ez menti valamelyest az eltévelygőket, de mint hangszer, természetesen ez is pontosan hangolható, csak érteni kell a módját.

Hasonló a félreértés a szőrös-bőrös kecskedudával kapcsolatban is.

Valahogy úgy eshetett, hogy az egyszeri városi tudós leutazván falura az öreg Pista bácsinál meglátta a bakfejes bőrdudát. Nézegette, forgatgatta, majd föltette a kérdést, amire titokban már tudni vélte a választ. (Az a meggyőződése alakult ki ugyanis, hogy a dudán azért van kecskefej, mert a tömlője kecskebőrből készült.)

- Milyen bőrből van a dudája Pista bácsi? – hangzott el a kérdés.

- Hát kérem, instállom, birkabőrből – volt a válasz, amire a kutató meghökkent.

- Hát másféle állat bőre nem jó? – kérdi a tudós, még egy esélyt adva.

- Lehet kutyából is, a sógoromnak az van – mondja az öreg.

- Hát nem kecskebőrből van ez? – tette föl a kérdést, most már nagy mérgesen a kutató, amit aztán újabbak követtek, végül sikerült az öreget jó alaposan megzavarni. Hogy is van ez tényleg? – tűnődött el később magában. Hát a nagyapám ilyen botor ember lett volna, hogy birkabőrre kecskefejet rakott?

Egy szó, mint száz, az eredeti, régi dudák durván faragott, de rendkívül gazdagon díszített és cifrázott fejei szarvas-állatot mintáztak, ami kétség kívül a kecskére hasonlított a legjobban. Ennek azonban semmi köze nem volt ahhoz, hogy a tömlő milyen állat bőréből készült. A magyar hagyományok szerint elsősorban birkabőrt használtak tömlőnek, éspedig kifordítva, hogy a belül lévő gyapjú a befújt levegő nedvességét fölszívja.

Állatfejet azért faragnak a dudára, mert a bőr nyaki részébe bekötött sípszár játék közben derékszögben megtörné a bőrt, így a sűrű gyapjún keresztül a levegő nem jutna el a sípokig. Ennek elkerülésére egy faragott fejet készítettek, melynek derékszögű furata van, így ezt használva a bőr nem törik meg és a sípok elegendő levegőt kapnak. Az már a magyar pásztorok alkotó fantáziáját dicséri, hogy ezt a derékszögű fadarabot állatfej (ritkábban emberfej) formájúra faragták.

A kecskefejes dudák divatja ezek után valamikor útjára indult, és nem is állt meg a Kárpát-medencében, hanem a 13 -14. század tájékán Európa-szerte elterjedt szokás volt a bőrdudákat állat, vagy emberfejjel, király vagy menyecskefejjel ellátni.

Nyugat-Európában később leszoktak erről, mivel a méretre és formára szabott és varrott tömlők a derékszögű furatú állatfej használatát nem tették szükségessé, sőt, a lekerekített nyakú tömlőkön a derékszögű furatú fej kifejezetten alkalmatlanná vált, mint azt a következő ábrán láthatjuk. Itt a sípszár már szinte visszafordul a tömlő felé, ami megnehezíti a játékos dolgát.

Közép-Európában viszont szinte máig fönmaradt a kecskefejes, szőrös tömlős dudák használata. Olyannyira igyekeztek az állatot megjeleníteni, hogy még a fölösleges lábreszeket is rajtahagyták a bőrön, és gyakran a nehézkes és eltúlzott méretű kecskeszarvat is ráerőltették a dudafejre. Megtaláljuk ezeket a kecskedudákat a szláv és germán nyelvterületen egyaránt lengyel, cseh, morva, szorb és bajor-osztrák használatban. Itt jól látható és kézzelfogható a kapcsolat: kecskefejes duda, kecskebőr tömlővel. Mindezt az teszi valamennyire érthetővé, hogy az itt használt dudák mélyebb hangú sípszárain egyik-másik díszített, vibrálva kitarított hang valóban emlékeztet a kecske mekegésére.

Nálunk gyökeresen más a helyzet, amit rögtön észrevehetünk a régi dudafejeket alaposabban megvizsgálva. Jó tudni azt is, hogy a mi népünk nem kecskefejes, hanem *bakfejes* dudákat ismert. A kettő nem ugyanaz!

A régi dudafejek formája és díszítése az egész magyar nyelvterületen egyöntetű. Kerülik a naturális, vagy arra hajló megjelenítést, a szarvak egyenesek, vagy csak kissé görbülők. A fülek rendszerint ki vannak faragva, gyakran fülbevalóval ellátva, a homlokon pedig — szinte kötelező érvénnyel — ón, vagy rézkeretbe foglalt négyyszög, háromszög, rombusz, kör vagy szív alakú tükör van. Olykor gömböt találunk a két szarv között, és a homlokon a harmadik szem is megjelenik esetenként. A szemek vagy tükörből, vagy fényes rézszegből készülnek, szegélyük meghajtogatott rézlemezzel, vagy apró szegekkel, szegecsekkel van kiverve.

A nemesfémeket helyettesítő sárgaréz (arany) vagy ón (ezüst) díszítés lehet egyanyagú is, de gyakran a két fém kombinációjával találkozunk.

A magyar dudafejek föltűnő jellegzetessége, hogy a szarvak végén gomb van.

Ez azért sokatmondó, mert a gombozott szarv nem a kecskék, hanem a szürke magyar bikák és címeres ökrök sajátja. Ezeknek a hatalmas, hegyes szarvú állatoknak azért tesznek gömböket a szarvuk végére, hogy elkerüljék az életveszélyes öklelést.

Fotó: Kútölgyi Mihály Fénybojtár

A bika szarva már ősidők óta az újhold egyezményes képjele, így a magyar dudák bakfejein megjelenő **naptükrök** és **csillagszemek** mellett a gombos szarvak által jelzett **hold** is megjelenik, vagyis a díszítmények kozmikus tartalmúak.

A bikaszarv azonban nem csak a holdra utal, hanem magára a bikára is, ami — szintén ősidők óta — az élet és halál fölötti hatalommal van fölruházva.

A magyar nyelv sajátos módon emlékezik az él és hal fogalmak ellentétpár-szerű kettősségére. **Öl** szavunk, ha főnév, akkor az új élet, a születés helyszíne (anyaöl), míg igeként a pusztítás, pusztulás szava.

Ugyanez kissé magasabb hangrendbe állítva **él**, vagyis a létezés igéje, ami viszont főnévként az ölés eszközeinek, a késnek, kardnak vagy harci csákánynak legfontosabb része.

A bika rendelkezik az életadó és életet elvevő, pusztító szervekkel. Az egyiptomi Ápisz bika ábrázolása jól láttatja mindkettőt.

Az egyik szerve, ami ölésre való a *szarv*, amit álló félholddal jelölhetünk:

A másik szerv, amivel életet ad, a nemzőszerve, aminek fordított félhold lehet a képjele:

A két jel összekapcsolódásából ez a jel alakul ki:

Ez így szemformának tűnhet, ami a Teremtő gyakori képi ábrázolása, vagyis égiszem, egyszem. Nézzük hálnak is, ami Jézus szimbólumává vált a kereszténységben. (Ebben az esetben azonban csak egy fél jelnek számít: a hal önmagában csak az elmúlás jele, az újjászületést nem jeleníti meg. A teljesség jelképe, vagyis a hal-él szimbólum ugyanis csak az életet mintázó újszülöttemmel együtt jön létre, így a karácsonyi asztalra tett *hal* és az *újszülött* kisjézus képe együtt jeleníti meg az örökkévalóságot.)

Ez a halat formázó ősi jel kilencven fokkal elfordítva rovásírásunk h jelét adja, az egyiptomi demotikus írás megfelelő jeléhez hasonlóan. (Vízszintesen hal, függőlegesen haj/fonat/ként egyaránt alkalmas a megfelelő h hang jelzésére.)

A bak a bikával azonos minőség, de mivel kisebb nála, megkülönböztető nevet kapott: kicsike bak, vagyis kecskebak. A bak kisebbségére utal egyebek között *bakarasz* szavunk, ami a kinyújtott hüvelykujj és kisujj hegye közti távolságot kiadó arasznál valamivel kisebb távolságot jelöl. Ez a hüvelyk és mutatóujj közt képzett terpesztés hossza.

Ezért a magyar bőrdudák bakfejei bika-tulajdonságok hordozói.

A bökő állatokhoz hasonlóan, amelyek élet-halál fölötti hatalom birtokosai, a bőrduda is állandó szereplője volt az emberélet nagy fordulóit jelentő eseményeknek. Keresztelőn, születésnapon épp úgy jelen volt, mint a temetőben, ahol az ősi hagyományú halottas táncok zenéjét szolgáltatta. A téli és nyári napfordulók

(karácsony, Szent Iván éj) nem lehettek megünnepelve dudaszó nélkül, ahogy a disznótör sem nélkülözhetette a dudazenét, mivel ott is életre-halálra ment a játék.

A bika és bak tulajdonságokkal, élet és halál fölötti hatalommal bírt a *bakó* is; az ő ténykedését is dudaszó kísérte. Egy korabeli metszeten Dózsa György kivégzését láthatjuk, ahol az előtérben lévő dudás jól láthatóan a győztes, idegen hatalom embere. Ezt jól mutatja a dudás öltözete karddal fölövezve, valamint a német rendszerű duda használata. Ebből is kiderül, hogy nem holmi parasztlázadás, baloldali mozgalom volt a Dózsa féle népfölkelés, hanem véres szabadságharc az idegen elnyomók ellen, amit ezúttal is — mint történelmünk során annyiszor — csak nemzetközi magyarellenes összefogás volt képes elfojtani.

